

Krzysztof Seroka

- ▶ Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
(Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, Poland)
- ▶ e-mail: krzysztof.seroka@mail.umcs.pl
- ▶ ORCID: 0000-0002-5403-886X

DOI: 10.15290/mhi.2025.24.01.06

IUS CADUCUM W LUBLINIE W DRUGIEJ ĆWIERCI XVII WIEKU

Abstrakt

Opracowanie poświęcone jest badaniom nad instytucją prawa kaduka w obrębie miast królewskich, zrealizowanym na przykładzie Lublina. Źródłami wykorzystanymi w pracy są przede wszystkim dokumenty królewskie dotyczące nadań kaduków pochodzące z ksiąg Metryki Koronnej, ale także dokumenty miasta Lublina. Analizie poddano stosowanie przez króla prerogatywy obejmowania majątku bezdziedzicznego po zmarłych mieszczanach lubelskich i przekazywania go zasłużonym dla króla i Rzeczypospolitej. Jednocześnie w pracy zostały uwzględnione przepisy dotyczące stosowania prawa kaduka i ograniczenia uprawnień monarchy zawarte w konstytucjach sejmowych.

Postanowienia królewskie wskazywały rodzaj i zakres praw przyznanych obdarowanym, które obowiązywały w stosunku do dóbr objętych prawem kaduka, zarówno ruchomych, jak i nieruchomości, oraz kwot pieniężnych. Opisane zostały również dokumenty królewskie innego typu niż akty nadania majątków kaducznych *per se*. Dokumenty pochodzące z kancelarii królewskiej dotyczyły także czynności prawnych podejmowanych w związku z wykonywaniem prawa kaduka. Były to przede wszystkim akty prawne ustanawiające pełnomocników i mandatariuszy przez strony postępowania kaducznego. Ponadto wskazano szereg monarszych nadań majątkowych różnego typu na rzecz XVII-wiecznego urzędnika kancelarii królewskiej Andrzeja Bujalskiego. Artykuł obejmuje również zagadnienie procedury stosowania i egzekwowania *ius caducum*, według której wykonanie woli króla zlecane było podległym władzy

monarszej urzędów, miejskiemu oraz grodzkiemu, a także dane biograficzne mieszczan, po których pozostało mienie kaduczne oraz obdarowanych nimi przedstawicieli stanu szlacheckiego.

Słowa kluczowe: *ius caducum*, prawo kaduka, Lublin, mieszczaństwo, spadek, król

IUS CADUCUM IN LUBLIN IN THE SECOND QUARTER OF THE 17TH CENTURY

Abstract

The study is devoted to the research on the institution of the escheat law within royal cities, carried out on the example of Lublin. The sources used in the work are primarily royal documents regarding the granting of the escheat goods from the books of the Crown Records, as well as documents of the city of Lublin. The king's prerogative of taking over the heirless property of the deceased Lublin burghers and transferring it to those who rendered meritorious services to the king and to the Republic of Poland was analysed. At the same time, the work took into account the provisions regarding the application of *ius caducum* and limitations on the monarch's powers contained in the parliamentary constitutions.

Royal provisions indicated the type and scope of rights granted to the recipients, which applied to the goods which were the subject of by the escheat law, including movable and immovable goods, as well as sums of money. Royal documents other than the acts of granting escheat estates *per se* were also described. Documents from the royal chancellery also concerned legal actions undertaken in connection with the exercise of the escheat law. These were primarily legal acts appointing proxies and mandate holders by the parties to the escheat proceedings. In addition, a number of royal property grants of various types bestowed on the 17th-century official of the royal chancellery, Andrzej Bujalski, were indicated. The article also covers the issue of the procedure for the implementation and execution of *ius caducum*, according to which the enforcement of the king's will was entrusted to the municipal and town offices subordinated to the monarch's authority, as well as to the biographical data of the townspeople who left the escheat property and of the representatives of the nobility who received them.

Key words: *ius caducum*, escheat, Lublin, bourgeoisie, inheritance, king

1. Wstęp

Przedmiotem niniejszej analizy jest funkcjonowanie prawa kaduka – instytucji prawa spadkowego w dawnej Polsce. Zbadane zostało stosowanie *ius caducum* na gruncie

miejskim, na podstawie źródeł związanych z Lublinem. Omawiana problematyka jest kontynuacją wcześniej rozpoczętych badań. Poprzednie opracowanie skupione było na kadukach z pierwszej ćwierci XVII wieku¹, przedmiot tej pracy dotyczy kolejnej, drugiej ćwierci XVII wieku. Prezentowana tematyka przedstawia realizację jednej z prerogatyw królewskich ograniczanej konstytucjami sejmowymi. Istotnym elementem prowadzonych badań jest również wskazanie zakresu przyznanych praw do majątku spadkowego nadawanych prawem kaduka.

2. Stan prawny regulacji dotyczących stosowania *ius caducum* w pierwszej połowie XVII wieku

Na wstępie należy przypomnieć, że w polskim postępowaniu spadkowym z pierwszej połowie XVII wieku, oprócz osób powołanych do spadku z mocy prawa lub z mocy testamentu, uczestniczyć mógł król, jednakże tylko przy spełnieniu określonych warunków. Jeżeli spadek był bezdziedziczny i beztestamentowy na podstawie *ius caducum* spadek ten obejmował monarcha². W drugiej ćwierci XVII wieku nie pojawiły się nowe przepisy prawne regulujące instytucję prawa kaduka. Stan prawny w dalszym ciągu regulowały konstytucje sejmowe, które ograniczały króla w zakresie swobodnego dysponowania majątkiem pochodzącym z *ius caducum*. Król miał prawo (zaś od konstytucji sejmowych z lat 1562³ oraz 1576⁴ obowiązek) do nadawania wyłącznie na rzecz szlachty wszelkich kaduków po zmarłych przedstawicielach stanu szlacheckiego⁵. Powyższe ograniczenie nie dotyczyło rozporządzania przez monarchę dobrami kadukowymi powstałymi po zmarłych mieszczanach zamieszkujących miasta królewskie⁶.

Regulacje prawne dotyczące *ius caducum* w obrębie miast królewskich dawały władcy swobodę w dysponowaniu pozostawianym mieniem mieszczańskim.

¹ K. Seroka, *Ius caducum* w Lublinie w pierwszej ćwierci XVII w., „Miscellanea Historico-Iuridica” 2022, nr 21(2), s. 77–90.

² J. Bardach, *Historia Państwa i Prawa Polski*, t. I, Warszawa 1964, s. 306.

³ *Volumina Legum*, t. 2, Petersburg 1859, s. 19.

⁴ Ibidem, s. 163.

⁵ Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Historia Państwa i Prawa Polski*, t. II, Warszawa 1966, s. 294.

⁶ E. Till, „Kaduk”, [w:] *Encyklopedia Podręczna Prawa Publicznego*, t. I, *Abolicja – państwo*, red. Z. Cybichowski, Warszawa 1930, s. 216.

Wspomniana wyżej konstytucja sejmowa z 1576 roku, dotycząca kaduków szlacheckich, jednocześnie wyłączała miejskie kaduki spod ograniczeń w niej zawartych i kończyła się postanowieniem: „miejskie kaduki, [...] do szafunku sobie zostawiamy, komu i jak chcemy”⁷.

Przepis ten oznaczał, że majątkiem kaducznym w miastach szafował wyłącznie król i rozrządzać nimi mógł według swojego uznania. Natomiast rola sądu w ewentualnym postępowaniu kaducznym ograniczała się do przeprowadzenia postępowania dowodowego oraz wydawania postanowień o uprawnieniach osób występujących z roszczeniami do majątku spadkowego⁸. Istniały również wyjątki od zasady wyłącznego szafunku miejskimi kadukami przez króla. Regulacje dotyczące prawa kaduka znalazły się w przywileju z 1358 roku wydanym dla Krakowa, w którym postanowiono, że spadek po zagranicznym kupcu, który nie pozostawił spadkobierców, będzie podzielony pomiędzy miasto i króla po połowie. Natomiast w przywileju dla Lwowa z 1555 roku król w całości zrzekł się prawa do dóbr objętych prawem kaduka na rzecz miasta. W przywilejach dla Poznania z 1628 roku i Kalisza z 1633 roku, podobnie jak w Krakowie, monarcha zrezygnował z połowy majątku spadkowego, oddając go miastom. Zrzeczenie się w tym przypadku części przypadającej królowi podyktowane było koniecznością zapewnienia środków na utrzymanie i renowację miejskich murów obronnych Poznania i Kalisza⁹. Ponadto w 1660 roku Jan Kazimierz zrzekł się na rzecz Gdańska prawa do kaduków, jeżeli ich wartość była niższa niż 50 tysięcy złotych. Król jednocześnie określił wówczas, co stanowić miało kaduk (wliczając w to między innymi majątek po zdrajcach)¹⁰. Z prawa tego korzystano w Gdańsku jeszcze w XIX wieku¹¹.

Inne miasta Rzeczypospolitej również czyniły starania, aby uzyskać podobny przywilej królewski. Tego rodzaju starania podjęte zostały także w Lublinie. W tej sprawie

⁷ *Volumina Legum...*, s. 163.

⁸ Z. Rymaszewski, *Kłopoty Gdańska z kadukami królewskimi (koniec XVI – początek XVIII stulecia)*, [w:] *Historia integra. Księga pamiątkowa ofiarowana prof. Stanisławowi Salmonowiczowi w siedemdziesięciolecie urodzin*, red. D. Janicka, R. Łaszewski, Toruń 2001, s. 241.

⁹ M. Mięka, *Statuty prawa spadkowego w miastach polskich prawa magdeburskiego (do końca XVI wieku)*, „Z Dziejów Prawa” 2014, t. 7(15), s. 53–54.

¹⁰ Z. Rymaszewski, op. cit., s. 242.

¹¹ E. Kizik, *Prawo kaduka w Gdańsku w XVI–XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2004, t. 52, nr 1, s. 5–6.

podjęto uchwałę z 26 sierpnia 1651 roku: „Decyzja punktów pospólstwa miasta jego królewskiej mości Lublina z magistratem panów radziec”. We wspólnym stanowisku rajców miejskich i pospólstwa znalazło się postanowienie dotyczące starań miasta o uzyskanie przywileju królewskiego dla Lublina w sprawie rozporządzania majątkami kaducznymi: „Aby *bona post steriles et successoribus carentes*, po mieszczanach pozostałe, na potrzeby miejskie obracane być mogły, uprosić u Króla Jego Mości przywilej, a żaden tych rzeczy na prywatny pożytek obracać nie ma *sub poena duplicis refusionis et aliis in iure descriptis*. O co wszystko syndyk ma czynić *coram officio civili composito*¹²”.

Istotą starań miasta o dysponowanie majątkiem bezspadkowym był zamiar obracania nim na pożytek miasta należącego, wszakże do króla. Dysponowanie miejskimi majątkami kaducznymi przez monarchę podlegało również ograniczeniom zawartym w postanowieniach konstytucji *Bene merita* z 1506 roku, w której znalazł się nakaz obdarowywania, czyli nagradzania, przez króla jedynie osób zasłużonych dla króla i Rzeczypospolitej¹³.

3. Dokumenty królewskie w procesie stosowania prawa kaduka

Nadawanie przez władcę dóbr kaducznych po mieszczanach lubelskich w drugiej ćwierci XVII wieku przedstawione zostanie na podstawie dokumentów króla w sprawie *ius caducum*.

W Metryce Koronnej odnaleźć można osiem dokumentów królewskich zawierających nadania majątku po zmarłych mieszczanach lubelskich prawem kaduka. Oprócz dokumentów, które inicjują postępowania kaduczne, wskazać można także dokument króla z 18 lutego 1640 roku dotyczący sprawy kaducznej toczącej się już od jakiegoś czasu. W sumie więc *ius caducum* w Lublinie w interesującym nas czasie stosowane było w dziewięciu przypadkach. Dokumenty w sprawie kaduków w Lublinie wydane zostały z następującymi datami: 27 kwietnia 1627¹⁴, trzy z 1628 roku, z: 10 stycznia,

¹² L. Białkowski, *Materiały do monografii Lublina: wilkierze XV–XVII w.*, s. 31.

¹³ K. Seroka, op. cit., s. 82.

¹⁴ AGAD, MK ks. 176, k. 43–43v.

29 marca oraz 10 kwietnia¹⁵, dwa z 1631 roku, z: 26 sierpnia¹⁶ i 21 grudnia¹⁷, 22 kwietnia 1638¹⁸, 18 lutego 1640¹⁹, 18 marca 1647²⁰. Tylko jeden z tych dokumentów, z 21 grudnia 1631 roku, wydany został w Krakowie podczas obrad sejmiku, co odnotowuje dokument. Tymczasem wiadomo, że król nie był zobligowany do szafowania kadukami miejskimi na sejmikach. Wszystkie powyższe dokumenty znane są tylko dzięki wpisom do Metryki Koronnej, natomiast z poprzedniego ćwierćwiecza zachowany jest jeden oryginalny dokument w sprawie kaduka po zmarłym mieszkańcu przedmieścia Czwartek, Janie Jankowskim. Zygmunt III poleca w nim władzom Podzamcza Lubelskiego, aby majątek pozostały po Janie Jankowskim wydał Janowi Podniesińskiemu, jako dobra objęte wcześniej prawem kaduka przez skarb królewski²¹.

W porównaniu z pierwszą ćwiercią XVII wieku możemy zaobserwować spadek liczby spraw kaducznych o połowę, z osiemnastu do dziewięciu. Pomimo wystąpienia w latach 1627–1632 i 1637–1639 chorób zakaźnych na terenie całego kraju oraz w 1641 roku zarazy w samym Lublinie²², nie spowodowało to pojawienia się w dokumentach królewskich większej liczby spraw dotyczących stosowania prawa kaduka względem spadków pozostawionych przez mieszczan w Lublinie. Na drugie ćwierćwiecze XVII wieku przypadła kontynuacja wojen toczonych przez Rzeczpospolitą ze Szwecją, Moskwą oraz początki zmagania z Kozacyzną; również one nie spowodowały zwiększenia liczby nadań lubelskich majątków na rzecz zasłużonych w nich żołnierzy.

Na okres panowania Zygmunta III Wazy przypada wystawienie sześciu dokumentów kaducznych, zaś jego syna Władysława IV – dwóch. Natomiast wspomniany już dokument z 1640 roku wystawiony przez Władysława IV był inny od pozostałych. Nie inicjował postępowania oraz nie nadawał kaduka, lecz poświadczał podjęcie czynności procesowych przez jedną ze stron w sprawie, odstawiając przy tym niektóre z mechanizmów ówczesnych procedur postępowania o kaduki. W wymienionym dokumencie z 1640 roku zaświadcza się, że donatariusz Andrzej Bujalski ustanowił

¹⁵ AGAD MK, ks. 176, k. 176–176v, k. 217–217v, k. 258–258v.

¹⁶ AGAD MK, ks. 178, k. 381.

¹⁷ SMK t. 1, nr 141.

¹⁸ SMK 183, nr 51/2065.

¹⁹ SMK 187, nr 46/3699.

²⁰ SMK 189, nr 611/4576.

²¹ APL, dok. m. L., sygn. 153.

²² F. Giedroyc, *Mór w Polsce w wiekach ubiegłych – zarys historyczny*, Warszawa 1899, s. 55–56.

i wyznaczył dwóch pełnomocników i mandatariuszy. Zakres udzielonego pełnomocnictwa i mandatu obejmował prawo do ponownego pozywania i stawania w sądzie, a także odzyskiwania wszystkich i każdego z osobna dóbr ruchomych i nieruchomości, towarów, kosztowności i sum pieniężnych nadanych prawem kaduka po niejakiem Jakubie mieszkańcu i kupcu lubelskim. Pełnomocnikom i mandatariuszom mocodawca przyznał pełne i wszelkie uprawnienia do działania w jego imieniu, do których należało: stawanie przed sądami, prowadzenie sprawy, na dobra i towary dowolne i sumy pieniężne nakładanie aresztu, przyjmowanie wyroków, uchylanie się od obciążających apelacji, składanie przysięg, wyznaczanie na swoje miejsce jednego lub kilku pełnomocników, także ich odwoływanie, wszystkich innych interesów i poruczeń, należących do obowiązków pełnomocników, wszelkim najlepszym sposobem i w najlepszej formie, przeprowadzanie i wykonywanie²³.

4. Donacje królewskie na rzecz Andrzeja Bujalskiego

Warto zatrzymać się przy postaci Andrzeja Bujalskiego, który w pierwszej połowie XVII wieku był urzędnikiem kancelarii koronnej. Z literatury przedmiotu wiadomo, że, sprawując funkcję pisarza kancelarii, po raz pierwszy pojawił się w kancelarii w 1618 roku, początkowo w kancelarii mniejszej koronnej, z czasem w kancelarii większej. W 1637 roku wystąpił jako sekretarz królewski, natomiast w 1638 roku złożył również przysięgę pisarza metryki u kanclerza Piotra Gembickiego, gdzie pracował do 1643 roku²⁴.

Z osobą Andrzeja Bujalskiego związane są również inne dokumenty królewskie z drugiej ćwierci XVII wieku. Zgodnie z dokumentem z 1633 roku Andrzej Bujalski, stając przed królem jako pisarz kancelarii koronnej, ustanowił dwóch pełnomocników w toczącej się z jego udziałem innej sprawie o kaduk, tym razem po Marcinie Horteten, księgarzu i mieszkańcu Krakowa²⁵. Następnie w 1639 roku król Władysław IV nadał prawem kaduka swojemu sekretarzowi nieobjęty majątek spadkowy, pozostały po nieżyjącym

²³ SMK 187, nr 46/3699.

²⁴ W. Krawczuk, *Metrykanci koronni, Rozwój registratury centralnej od XVI do XVIII wieku*, Kraków 2002, s. 120–121.

²⁵ SMK 180, nr 852.

Szwedzie Szymonie Marcinie²⁶. W innym dokumencie z 1639 roku opisywany sekretarz królewski ustanowił pełnomocnika w toczącej się sprawie kaduczej, dotyczącej majątku po Szymonie Marcinie, czyli prawdopodobnie wspomnianym powyżej Szwedzie, opisanym tym razem również jako plebejusz, prowiantmistrz i mieszkaniec Elbląga²⁷. W jeszcze innym dokumencie z 1639 roku dotyczącym prawa kaduka, Andrzej Bujalski został ustanowiony pełnomocnikiem przez Krzysztofa Gembickiego, stolnika koronnego, starosty gnieźnieńskiego i dworzanina pokojowego, w sprawie dotyczącej dóbr pozostałych po mieszkańcu Torunia Gottfredzie Krywessie²⁸. Również na 1639 rok datowany jest dokument poświadczający ustanowienie przez Bujalskiego pełnomocników w sprawie dotyczącej saletry przechowywanej w Toruniu, pozostałej po Szkocie Kasprze Balu²⁹. Saletrę, która była przedmiotem powyższego postępowania Andrzej Bujalski wcześniej otrzymał prawem kaduka.

Następne nadanie królewskie pochodzi z 1642 roku, na mocy którego Władysław IV „w uznaniu zasług” prawem kaduka przyznał swojemu urzędnikowi przypadłe królowi dobra pozostałe po Zawadzkim – plebejuszowi, serwitorze królewskim, mieszkańcu podkrakowskiego Kazimierza³⁰. Na mocy innego dokumentu, pochodzącego już z 1644 roku, nadana została Andrzejowi Bujalskiemu gotówka, objęta prawem kaduka przez władcę po zmarłym plebejuszowi Malleiowskiemu, mieszkańcu Wieliczki³¹. Dodać należy, że w omawianym okresie król ustanawiał na rzecz Andrzeja Bujalskiego, który był jednym z głównych redaktorów dokumentów królewskich za panowania Władysława IV Wazy³², również inne nadania, niezwiązane już z instytucją prawa kaduka³³.

²⁶ SMK 186, nr 31/3188.

²⁷ SMK 187, nr 19/3672.

²⁸ Ibidem, nr 25/3678.

²⁹ Ibidem, nr 33/3686.

³⁰ Ibidem, nr 114/3767.

³¹ SMK 188, nr 90/3891.

³² D. Żołądkowski, *Sekretarze królewscy Władysława IV Wazy w kancelarii królewskiej*, [w:] *Polska kancelaria królewska. Między władzą a społeczeństwem*, red. W. Chorążyczewski, W. Krawczuk, Warszawa 2008, s. 66.

³³ SMK 182, nr 306/1763 – zezwolenie królewskie na wykup przez Andrzeja Bujalskiego wsi Cieśle z rąk ówczesnych, bezprawnych posiadaczy; SMK 183, nr 4/2018 – „w uznaniu dla długiej i wiernej pracy w kancelarii” zezwolenie królewskie dla Andrzeja Bujalskiego na dożywotnie przejęcie sołectwa (*advocatiam seu scultetiam*) we wsi Zbucz, w leśnictwie

Opisane powyżej sprawy związane ze stosowaniem między innymi prawa kaduka pozwalają sformułować następujące pytanie: Czy dochodzić mogło do nadmiernego mnożenia nadań majątków, także z wykorzystaniem prawa kaduka, na rzecz urzędników królewskich pozostających w bezpośredniej bliskości króla i najwyższych urzędników państwowych?

5. Donatariusze lubelscy

Wracając do procesu nadawania kaduków miejskich związanych bezpośrednio z Lublinem, wskazać należy, że wśród jego mieszkańców, którzy pozostawili po sobie majątki objęte prawem kaduka, wyróżniano dwie kategorie osób. W większości byli to mieszczanie, czyli obywatele miasta, określani w dokumentach jako *cives*, nazywani również jako mieszkańcy miasta – *incolae*. W jednym tylko przypadku w przedmiotowym okresie kaduk dotyczył majątku po mieszkańcu nieokreślonego bliżej lubelskiego przedmieścia – *suburbanus*.

Dokumenty królewskie w sprawie kaduków po mieszkańcach Lublina zawierają niekiedy informacje o wykonywanych przez nich zawodach. Prawem kaduka objęte zostały majątki po zmarłym lubelskim kotlarzu, introligatorze oraz kupcu³⁴. Ponadto dysponujemy informacją, że jeden ze zmarłych mieszkańców Lublina był Szkotem³⁵.

Kolejne zagadnienie dotyczy informacji o osobach obdarzonych nadaniami królewskimi. Siedmiu donatariuszy lubelskich kaduków należało do stanu szlacheckiego, o czym świadczą kwalifikatory *generosus* oraz *nobilis*. Za zasługi wojenne kaduki otrzymali: Łukasz Cieński, Feliks Mieszkowski oraz Zygmunt Drohiczyński, którzy wynagrodzeni zostali w ten sposób za postawę podczas walk pod chorągwią Stanisława Koniecpolskiego hetmana wielkiego koronnego. Szlachcicami byli również Wacław Zajączek i Daniel Iżycki, zasłużeni dla króla i Rzeczypospolitej służbę na urzędzie pisarza kancelarii królewskiej, oraz Prandota Dzierżek i wspomniany Andrzej Bujalski, którzy pełnili urząd sekretarzy królewskich.

należącym do starostwa bielskiego, wraz z ziemiami zwanymi Mochnak, Mokre i Ochuta, z rąk spadkobierców Adama Drągowskiego.

³⁴ AGAD MK, ks. 176, k. 43–43v; AGAD MK, ks. 178, k. 381; SMK 187, nr 46/3699.

³⁵ AGAD MK, ks. 176, k. 217–217v.

W przywoływanych dokumentach królewskich nie jest zawarta informacja dotycząca stanu społecznego pisarza kancelarii królewskiej Michała Megera, natomiast przy dokonaniu tego ustalenia z pomocą przychodzi inny dokument, w którym rzeczonemu pisarzowi król nadał prawem kaduka dobra po zmarłym bednarzu Roloffie Jansen, mieszczaninie gdańskim. Odnajdujemy w tym dokumencie kwalifikator *nobilis*, który przypisany był Michałowi Megerze³⁶. Nieznany jest stan społeczny ostatniego z donatariuszy, którzy otrzymał kaduk, a był to urzędnik dworu królewskiego i sędzia sądów królewskich – Piotr Broch.

Do grona osób obdarowanych kadukami w Lublinie należy więc zaliczyć żołnierzy, drobną szlachtę oraz urzędników kancelarii królewskiej. Zbliżone wnioski wysnuwać można było na podstawie analizy stosowania *ius caducum* w pierwszej ćwierci XVII wieku. Wówczas król również przekazywał majątki kaduczne zarówno na rzecz zasłużonych dla państwa w wyprawach wojennych, jak i pozostającym na służbie u monarchy urzędnikom, związanym z dworem królewskim i kancelarią królewską³⁷.

6. Przedmiot czynności prawnych monarchy oraz ich wykonywanie

Dokumenty zawarte w Metryce Koronnej, oprócz wiadomości dotyczących spadkodawców i ich majątków oraz osób obdarowanych przez króla, przynoszą informacje odnoszące się bezpośrednio do przedmiotu czynności prawnej, którym była masa spadkowa. Istotą postanowień prawnych dokumentów królewskich było wskazanie rodzaju i zakresu praw obowiązujących w stosunku do majątku objętego prawem kaduka. Praktyka w tym zakresie polegała na określaniu ram prawnych przejęcia dóbr pozostałych po zmarłych mieszczanach. Ogólne sformułowanie było wystarczające do przekazania na mocy prawa kaduka całości masy spadkowej. Zgodnie z formularzowymi zwrotami, które różniły się nieznacznie między sobą w poszczególnych dokumentach, kaduki obejmować miały: wszystkie dobra ruchome i nieruchome oraz kwoty pieniężne, pozostające zarówno w gotówce, jak i w innych należnościach, u jakichkolwiek osób i w którychkolwiek miejscach w Królestwie się znajdujące³⁸.

³⁶ AGAD MK, ks. 186, k. 84.

³⁷ K. Seroka, op. cit., s. 89.

³⁸ *Bona omnia mobilia et immobilia, summaque quasvis pecunias, sive paratas sive aliqua rationem obligatas, ubicunque locorum existentis* – AGAD MK, ks. 176, k. 43–43v; *bona omnia mobilia et immobilia, summasq quasvis pecuniarias, tam parat, qm aliqua ratione obligatas, apud quascunq personas et ubicunq locorum in Regno nro existen* – AGAD MK ks. 178, k. 381.

Kolejna materia, którą regulowały omawiane źródła, to sposób wykonania postanowienia królewskiego związanego z egzekucją majątku objętego kadukiem. Król w treści postanowień włączał w procedurę stosowania i wykonywania prawa kaduka podległe sobie miejscowe urzędy – miejski (*Officium Civili Lublinensi*) oraz grodzki, przyznając im jednocześnie mandat do egzekucji postanowień królewskich w przedmiotowych sprawach z uwagi między innymi na pozostawienie wskazanych dóbr pod ich jurysdykcją³⁹. Wymienione lokalne urzędy dysponowały wszakże danymi niezbędnymi do egzekucji postanowienia o kaduku również dzięki prowadzonej i gromadzonej przez nie dokumentacji podatkowej. Urzędy pełniły w pewnym zakresie funkcję odpowiadającą funkcji egzekutora testamentowego, o którego roli stanowił między innymi projekt krakowskiej ordynacji o postępowaniu przed organami miejskimi z 1544 roku, w którym rozdział XVI dotyczył sporządzania testamentów.

Egzekutor za wiedzą urzędu radzieckiego sporządzał inwentarz majątku pozostawionego przez zmarłego, zaś w sytuacji, w której występowało niebezpieczeństwo, że dobra zmarłego mogą zostać zajęte przez osoby trzecie, mógł objąć je w zarząd i przechowanie. Natomiast w przypadku zaistnienia sporu między egzekutorem a hipotetycznymi spadkobiercami wstępował do postępowania urząd radziecki, który obejmował majątek spadkowy do czasu ostatecznego rozstrzygnięcia sporu⁴⁰.

Materiały źródłowe dotyczące kaduków po mieszkańcach Lublina zawierają również informacje dotyczące rodzaju praw oraz tego, na jak długo nadane zostały uprawnienia przysługujące w stosunku do masy spadkowej. Przypadłe królowi z mocy prawa kaducznego dobra nadawane były na zasadzie nadań wieczystych, a więc z prawem dziedziczenia przez prawnych sukcesorów obdarowanych. Obdarowani, czyli donatariusze, zgodnie z prawną formułą zawartą w dokumentach, nadane

³⁹ AGAD MK, ks. 176, k. 43–43v; Nadanie kaduka król przekazywał do wiadomości urzędom dodając jednocześnie, że: „chcemy, aby było wiadome, poleciwszy, aby, wymagane od wspomnianego ofiarodawcy naszego lub jego mandatariusza, też same dobra wszystkie i sumy pieniężne owemu w rzeczywiste posiadanie, bez wszelkiej trudności, oddawali [czyli urzędnicy miejscy] i przyznawali i o przekazanie od innych staraliby się” (przekład) – AGAD MK ks. 178, k. 381.

⁴⁰ M. Mikuła, *Tradycje prawne w regulacjach testamentowych w miastach Królestwa Polskiego XIV–XVI wieku: prawo sasko-magdeburskie, prawo kanoniczne i rzymskie oraz prawodawstwo lokalne*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2020, t. 68, nr 2, s. 152.

dobra mogli: dzierżyć, mieć, korzystać z nich i na jak najlepszy pożytek swój i swoich sukcesorów swobodnie obracać, z pełnią prawa dziedzicznego na wieczne czasy⁴¹.

7. Podsumowanie

Pomimo braku obowiązku nadawania przez króla kaduków miejskich na rzecz szlachty (konstytucja z 1576 roku), tak jak miało to miejsce w przypadku nadań kaduków szlacheckich, obdarowani majątkami pozostałymi po mieszczanach lubelskich w pierwszej połowie XVII wieku również pochodzili z warstw szlacheckich społeczeństwa. W drugiej ćwierci XVII wieku ośmiu z obdarowanych lubelskimi kadukami należało do stanu szlacheckiego, zaś w przypadku dziewiątego donatariusza Piotra Brocha można wyrazić jedynie przypuszczenie, że stanowisko urzędnika dworu królewskiego i sędziego sądów królewskich obejmował również, będąc szlachcicem.

W pierwszej ćwierci wieku XVII osiemnastu znanych donatariuszy kaduków należało do stanu szlacheckiego⁴². Sytuacja ta wynika z ogólnych uwarunkowań ustrojowych oraz zwyczajów ugruntowanych konstytucją *Bene merita* z 1506 roku. W drodze nadawania kaduków nagradzani byli żołnierze zasłużeni dla Rzeczypospolitej na polach bitewnych oraz wiernie służący współpracownicy króla. Zebrany materiał źródłowy potwierdza przestrzeganie przez króla zasad postępowania z majątkami kaducznymi przyjętych w konstytucjach sejmowych.

Kaduki w Lublinie w II ćwierci XVII wieku

1.

- a) data dokumentu: Warszawa, 27 IV 1627
- b) po kim: Marcus Kotlarz (dictus), incola lublinensis
- c) dla kogo: nobilis Luca Cienski miles, sub signis Stanislai Koniecpolski
- d) sygnatura dokumentu: MK 176 k. 43–43v

⁴¹ AGAD MK, ks. 176, k. 217–217v; Obdarowany „dobra wszystkie, jak i sumy pieniężne, niech prawem przyjmuje, domaga się ich, a uzyskawszy, niech trzyma, ma i posiada, a także niech na swoich i prawowitych następców obraca użytek wiecznymi czasy” (przekład), AGAD MK t. 178, k. 381.

⁴² K. Seroka, op. cit., s. 86.

2.

- a) data dokumentu: Warszawa, 10 I 1628
- b) po kim: Mathaeus Rozdział et Ioanned Machard, incolas lublinensis
- c) dla kogo: nobilis Felix Mieszkowski, miles, sub signis Stanislai Koniecpolski
- d) sygnatura dokumentu: MK 176 k. 176–176v

3.

- a) data dokumentu: Warszawa, 29 II 1628
- b) po kim: Thomas Roberson Scotus, incola lublinensis
- c) dla kogo: nobilis Venceslaus Zaiączek, notarius cancellariae nostrae
- d) sygnatura dokumentu: MK 176 k. 217–217v

4.

- a) data dokumentu: Warszawa, 10 IV 1628⁴³
- b) po kim: Dziań videlicet Ioannes Pastetnik, olim Swiderczanka maritus, incola lublinensis
- c) dla kogo: honorabilis Petro Broch minister regni iudiciorumque curiae regiae generalis
- d) sygnatura dokumentu: MK 176 k. 258–258v

5.

- a) data dokumentu: Warszawa, 26 VIII 1631
- b) po kim: Stephanus Terepetka, introligator, incola lublinensis
- c) dla kogo: generosus Daniel Izycki, cancelariae regiae notarius
- d) sygnatura dokumentu: MK 178 k. 381

6.

- a) data dokumentu: Kraków, na sejmie 21 XII 1631
- b) po kim: Iskierski mieszkaniec przedmieścia Lublina
- c) dla kogo: Michał Meger, pisarz kancelarii koronnej
- d) sygnatura dokumentu: Sumariusz MK, s.n., t. 1, nr 141

7.

- a) data dokumentu: Warszawa, 22 IV 1638
- b) po kim: [...] Klith, incola lublinensis
- c) dla kogo: generosus Sigismundus Drohiczynski, sub signis Stanislai Koniecpolski⁴⁴
- d) sygnatura dokumentu: Sumariusz MK 183, nr 51/2065

⁴³ *Magistrati, Advocato Scabinis* – magistratowi [oraz] wójtowi i ławnikom naszego miasta, dostarczone mandaty.

⁴⁴ „Za zasługi wojskowe [...], walczącemu w chorągwi Stanisława Koniecpolskiego kasztelana krakowskiego, hetmana wielkiego koronnego, starosty barskiego, kowelskiego

8.

- a) data dokumentu: Warszawa, 18 II 1640
- b) po kim: Jakub [...], incola et mercator lublinensis
- c) dla kogo: generosus Andreas Buiański secretarius regiae maiestatis
- d) sygnatura dokumentu: Sumariusz MK 187, nr 46/3699

9.

- a) data dokumentu: Warszawa, 18 III 1647
- b) po kim: Jacobus Rozner, incola lublinsensis
- c) dla kogo: generosus Prandota Dzierzek, secretarius regius⁴⁵
- d) sygnatura dokumentu: Sumariusz MK 189, nr 611/4576

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Metryka Koronna, ks. 176, 178, 186 [AGAD, MK ks. 176, 178, 186].

Archiwum Państwowe w Lublinie, Dokumenty miasta Lublina, sygn. 153 [APL, dok. m. L. sygn. 153].

Starodruki i źródła drukowane

Białkowski Leon, wyd. *Materiały do monografii Lublina: wilkierze XV–XVII w.*, Lublin 1928.

Dąbrowski Janusz S., oprac. *Sumariusz Metryki Koronnej, Księga MK 188 z Archiwum Głównego Akt Dawnych* [SMK 188].

Dąbrowski Janusz S., oprac. *Sumariusz Metryki Koronnej, Księga MK 189 z Archiwum Głównego Akt Dawnych* [SMK 189].

Korczyński Adam, Krawczuk Wojciech, oprac. *Sumariusz Metryki Koronnej, Księga MK 187 z Archiwum Głównego Akt Dawnych* [SMK 187].

Krawczuk, Wojciech, oprac. *Metryka Koronna Władysława IV Wazy, Sumariusz księgi MK 180 z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, z lat 1633–1635, kanclerstwa Jakuba Zadziką*, Kraków 2015 [SMK 180].

i perejaśławskiego” dostaje *stipendium*, czyli zapłatę za czyny bohaterskie na polach bitewnych.

⁴⁵ W innym dokumencie wydanym tego samego dnia, czyli 18 marca 1647 roku, Prandota Dzierzek określony został jako tłumacz i sekretarz królewski – SMK 189, nr 605/4570.

Krawczuk Wojciech, wyd. *Sumariusz Metryki Koronnej*, Seria Nowa, t. 1, Kraków 1999 [SMK t.1].

Krawczuk Wojciech, oprac. *Sumariusz Metryki Koronnej, Księga Wpisów MK 182 z Archiwum Głównego Akt Dawnych* [SMK 182].

Volumina Legum, przedruk zbioru praw, Staraniem xx. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do 1782 wydanego, t. 2, Petersburg 1859 [VL 2].

Wajs Anna, oprac. *Sumariusz Metryki Koronnej, MK 183 z Archiwum Głównego Akt Dawnych* [SMK 183].

Wajs Anna, oprac. *Sumariusz Metryki Koronnej, Księga wpisów MK 186 z Archiwum Głównego Akt Dawnych* [SMK 186].

Opracowania

Bardach Juliusz, *Historia Państwa i Prawa Polski*, t. I, Warszawa 1964.

Giedroyc Franciszek, *Mór w Polsce w wiekach ubiegłych – zarys historyczny*, Warszawa 1899.

Kaczmarczyk Zdzisław, Leśnodorski Bogusław, *Historia Państwa i Prawa Polski*, t. II, red. Juliusz Bardach, Warszawa 1966.

Kizik Edmund, *Prawo kaduka w Gdańsku w XVI–XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2004, t. 52, nr 1, s. 5–14.

Krawczuk Wojciech, *Metrykanci koronni, Rozwój registratury centralnej od XVI do XVIII wieku*, Kraków 2002.

Mikuła Maciej, *Statuty prawa spadkowego w miastach polskich prawa magdeburskiego (do końca XVI wieku)*, „Z Dziejów Prawa” 2014, t. 7(15), s. 33–65.

Mikuła Maciej, *Tradycje prawne w regulacjach testamentowych w miastach Królestwa Polskiego XIV–XVI wieku: prawo sasko-magdeburskie, prawo kanoniczne i rzymskie oraz prawodawstwo lokalne*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2020, t. 68, nr 2, s. 131–158.

Rymaszewski Zygfryd, *Kłopoty Gdańska z kadukami królewskimi (koniec XVI – początek XVIII stulecia)*, [w:] *Historia integra. Księga pamiątkowa ofiarowana prof. Stanisławowi Salmonowiczowi w siedemdziesięciolecie urodzin*, red. Danuta Janicka, Ryszard Łaszewski, Toruń 2001, s. 233–248.

Seroka Krzysztof, *Ius caducum w Lublinie w pierwszej ćwierci XVII w.*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2022, t. 21, z. 2, s. 77–90.

Till Ernest, *Kaduk*, [w:] *Encyklopedia podręczna prawa publicznego*, t. I, *Abolicja – państwo*, red. Zygmunt Cybichowski, Warszawa 1930, s. 216–217.

Żołądkowski Dawid, *Sekretarze królewscy Władysława IV Wazy w kancelarii królewskiej*, [w:] *Polska kancelaria królewska. Między władzą a społeczeństwem*, cz. III, red. Waldemar Chorażyczewski, Wojciech Krawczuk, Warszawa 2008, s. 55–69.

► STRESZCZENIE

Ius caducum w Lublinie w drugiej ćwierci XVII wieku

Zebrany materiał źródłowy umożliwia poczynienie ustaleń związanych z postawionym celem badawczym, którym jest obserwacja realizacji przez Zygmunta III Wazę oraz Władysława IV Wazę królewskich uprawnień, w tym zgodności działań władców z postanowieniami konstytucji sejmowych. Monarchowie, wykonując uprawnienia związane z prawem kaduka, realizowali ogólne wytyczne zawarte w konstytucjach sejmowych. Czynności prawne związane z instytucją prawa kaduka stanowiły bezpośredni udział króla w obrocie mieniem bezdziedzicznym w Lublinie w drugiej ćwierci XVII wieku.

Podobnie jak w pierwszym ćwierćwieczu, postanowienia dokumentów kaducznych przynoszą nam informacje, z których wynika, że istotą tych dokumentów było nie tylko przeniesienie samego prawa własności, obejmującego zarówno dobra ruchome, jak i nieruchome, kwoty pieniężne, czy to w gotówce, czy w sumach zastawnych, znajdujące się u jakichkolwiek osób i w jakichkolwiek miejscach, lecz także nadanie praw w pełnym zakresie również jako praw wieczystych związanych z możliwością dziedziczenia i korzystania z całości *bona vacantia*.

W omawianym okresie możemy wskazać dziewięć spraw kaducznych związanych z Lublinem. Dobra kaduczne panujący nadali w siedmiu przypadkach reprezentantom stanu szlacheckiego, w dwóch pozostałych stan społeczny obdarowanych nie jest znany. Natomiast majątki kaduczne w ośmiu sytuacjach pozostały po mieszczanach lubelskich, zaś w jednej – po mieszkańcu przedmieść Lublina. Ponadto poza sprawami związanymi bezpośrednio z samym nadaniem majątku po zmarłych mieszczanach przywołane zostały inne dokumenty wydawane przez kancelarię królewską. Dokumenty te dotyczyły czynności prawnych podejmowanych w związku z wykonywaniem prawa kaduka – było to przede wszystkim ustanawianie pełnomocników i mandatariuszy przez strony postępowania kaducznego.

► SUMMARY

Ius caducum in Lublin in the Second Quarter of the 17th Century

The collected source material makes it possible to make findings related to the research goal, which is to observe the implementation of royal powers by Sigismund III Vasa and Władysław IV Vasa, including the compliance of the rulers' actions with the provisions of the Sejm constitutions. The monarchs, exercising the powers related to the escheat, implemented the general guidelines contained in the Sejm constitutions. Legal actions

related to the institution of the escheat constituted the king's direct participation in the turnover of heirless property in Lublin in the second quarter of the 17th century.

Similarly to the first quarter of the aforementioned century, the provisions of the documents related to the escheat provide us with significant information. The essence of these documents was not only the transfer of the right of ownership itself, covering both movable and immovable goods, amounts of money, whether in cash or in pledged sums, possessed by any persons and located in any places, but also the granting of rights in full scope as perpetual rights related to the possibility of inheritance and use of the entire *bona vacantia*.

In the reviewed period, we can indicate nine escheat cases related to Lublin. In seven cases, the rulers granted escheat goods to representatives of the nobility; in the other two cases the social status of the recipients is unknown, while in eight cases the escheat goods were left by Lublin burghers, and in one case – by a resident of the suburbs of Lublin. In addition, apart from the cases directly related to the granting of property after the deceased burghers, other documents issued by the royal chancellery are cited. These documents concerned legal actions undertaken in connection with the exercise of the right of escheat, which was primarily the appointment of proxies and mandataries by the parties to the escheat proceedings.